

УДК - 392.8:633.1:2

*Хрипко С.А.**Київський Університет імені Бориса Грінченка**Яценко Г. Ю.**Національний Університет кораблебудування імені адм. Макарова*

СЕМАНТИКА ХЛІБНОЇ КУЛЬТУРИ В САКРАЛЬНІЙ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Стаття присвячена семантичному аналізу феномена хліба в українській традиційній культурі. Описується звичаєво-обрядовий колорит взаємовідносин людини і хліба. Репрезентується пласт табуйованих заборон щодо того чи іншого використання хліба - адже Хліб, за українською духовною традицією, символ життя і єдності, йому поклонялись так само як Сонцю (в дохристиянські часи) і як Вічному Сонцю Правди (як називають Христа). Саме тому «при святому хлібі» не можна лаятись, домовлятись про «хитрі справи», згадувати нечисту силу (в усіх варіантах звучання), вести пусті розмови, займатись зайвою метушиною тощо. Акцентується християнській зріз розуміння хліба як втілення постаті Ісуса Христа. Деталізується гріховний контекст того чи іншого поводження з хлібом. Наголошується, що Найбільшим гріхом у давнину вважалося образити Матір, Землю і Хліб Святий і, відповідно, бути відлученим від роду свого (і не мати родинного благословення), позбавитись земельного наділу (не мати можливості сповідатись /в давнину сповідались святей землі/) і не мати можливості особисто вирощувати Хліб (отже бути позбавленим Божого заступництва). Народна мудрість завжди стверджувала – «Стіл в родинній гостині (світлиці) – це долоні Всевишнього. Хліб на столі – це Дар Господній. І до цього дару ставитись требавідповідно».

Стрижнева парадигма усієї статті втілює наступну тезу - Хлібна магія пронизує усю палітру української духовної культури, усі нюанси сакральної-містичної обрядової традиції, увесь таємничий зміст законів української землі.

Осмилюється відповідність і певна ексклюзивність назви хліба з огляду на форму, відповідність святу, специфіки випікання тощо. Особлива увага приділяється значимості саме Різдяного Хліба і варіантів його випікання, подання і шанування.

Наголошується на аНтеїзмі усієї української традиції в принципі.

Ключові слова: *українська традиція, хліб, ритуал, обряд табу, заборона, культура.*

Хрипко С.А., Яценко А.Ю. Семантика хлебной культуры в сакральной традиции украинского народа. Статья посвящена семантическому анализу феномена хлеба в украинской традиционной культуре. Осмысливается ритуально-обрядовый колорит взаимоотношений человека и хлеба. Анализируется срез табуированных запретов относительно того или другого способов использования хлеба - поскольку Хлеб в рамках украинской духовной традиции является символом жизни и единства, ему поклонялись так же как Солнцу (в дохристианский период) и как Вечному Солнцу

Правды и Жизни (как именуется сам Христос). Именно поэтому при святом хлебе нельзя было ругаться, договариваться про "хитрые дела", вспоминать нечистую силу, вести пустые разговоры, суетится...

Отдельно акцентируется христианский срез в понимании хлеба як воплощении личности Иисуса Христа. Детализируется греховный контекст того или другого поведения при святом хлебе.

Стержневой парадигмой всей статьи есть следующий тезис - "Хлебная магия пронизывает всю палитру украинской духовной культуры, все нюансы сакрально-мистической обрядной традиции, весь таинственный смысл законов украинской земли".

Акцентируется аНтеизм (сакрализация земли) всей духовной украинской традиции в принципе.

Ключевые слова: украинская традиция, хлеб, ритуал, обряд, табу, культура, духовность.

Khrypko S., Iatsenko G. The Semantics of Bread Culture in Ukrainian Sacral Tradition. The issue is devoted to semantic analysis of bread phenomenon in Ukrainian cultural tradition. The tradition interrelations between a man and bread are considered. The layers of taboo prohibitions about common bread usage are presented. According to Ukrainian spiritual tradition bread was a vital symbol, it was worshipped as the Sun in pagan times and as the Eternal Sun of Truth in the Christian times. Consequently, there is forbidden to swear, deal about dishonest affairs, mention evil spirits (in all sounding variants), have empty talks and to be occupied by a charade, etc. in the presence of "sacred bread". The Christian layer of bread consideration as Jesus Christ embodiment is highlighted. The sinful context of bread usage is provided. The greatest sin was to offence a Mother, Earth and Sacred Bread, and consequently to be separated from a family (not receive family blessing), to lose a piece of land (not have an opportunity to confess, as in old times people confessed to sacred land), and also not have a possibility to grow wheat personally (in other words to be deprived by God's protection). Folk wisdom has always mentioned that: "A family table is the palms of God. A loaf of bread on a table is God's Gift. The attitude to this gift should be respectful". The main paradigm of the whole issue claims the following thesis: bread magic has gone through all Ukrainian spiritual culture, all sacral and mystical ritual nuances, whole mystery sense of Ukrainian folk laws are presented. The exclusiveness of various bread names is considered, hence the names are provided owing to bread's shapes, special holidays' application, specific of bread making process, etc. The crucial attention is paid to Christmas bread and the variants of its production. The atheism of Ukrainian tradition is stressed.

Key words: Ukrainian tradition, bread, tradition, rite, taboo, prohibition, culture.

Таїна Святого Вечора втілює більш ніж двотисячолітню історичну минувшину – час, коли на землі народилась Людина, доля і слова якої бентежать не одне покоління, вчення якої сприймається як „одкровення любові”, життя якої є прикладом вірності і послуху, смерть якої стала надією на шанс вічного життя для представників всіх етносів, націй, субкультурних спільнот тощо.

„Ієшуа” – саме так на автентичній мові звучить ім'я цієї Людини. Ім'я, яке в перекладі з давньоєврейської мови означає „Господь допоможе!”. Ми більш звикли до

грецької версії звучання цього імені – „Ісус”. Але українська духовна традиція іконопису сфокусувалась саме на сакральному змісті Його імені. „Спаситель” або „Спас” – саме ці слова, зазвичай, фігурують в написах на Його іконних зображеннях.

Але є ще одна форма звучання Його імені – „Я – Хліб Життя”, „Хліб, що зійшов з Небес” – саме так називав себе Ісус, пояснюючи глибину свого вчення. Чудо „помноження Хлібу” – саме це диво є одним з найбільш втаємничених в палітрі усіх, не менш дивовижних, діянь Христа. „Переломлення Хлібу” – „Святі Дари” – „Святе Причастя” як прилучення до тіла (у вигляді хліба) й крові (у вигляді вина) Христа – на цьому стрижневому містичному таїнстві базується і Божественна Літургія, зміст обрядової культури і християнська віра як така. Хліб в усіх видимих і втаємничених формах та символах огортає духовну атмосферу і Сочельника (Різдвяного надвечір'я) – Святвечора і Різдвяного тижня.

Символічну присутність Ісуса за сімейним Різдвяним столом втілює проскурка (євхаристичний хліб), яку клали на нову білосніжну полотничку (пелену) і пелюстки розквітлої до Різдва гілочки вишні (символ крил янголів), а останні обережно розміщували на розтрушених посередині стола обрядових і заздалегідь освячених сні́й й соломі́, що в цілому нагадувало обставини народження Христа – печера, ясла, солома..., янголи, родина, неочікувані гості... До речі, саме та солома, на якій розміщували проскурку (символ новонародженого немовляти) втілювала берегові захисні функції. Галузки різдвяної соломи вміщувались в покрівлю хати (згадаймо, що покрівля українських хат, як правило, була солом'яна і більш уважно подивимось на саме слово „покрівля” – покрів-Ля - покров Божий, покриття Господнє. Процес покриття (покрівлі) хати відбувався виключно з глибокою молитвою, далеко не випадковими людьми і не будь-якою соломою). Обрядова свят-вечірня солома використовувалась надалі в процесі вироблення молитовних ляльок, дитячих колісанок, в плетенні класичних в українській традиції головних уборів – брилів. Ниточки свят-вечірньої соломи брали в якості оберегу, коли відправлялись в далеку дорогу. З неї часто починали розпалювати вогонь на Великдень (Пасху). Додавали віти соломи й в купіль новонароджених. Різдвяні солом'яні галузини були присутні й надалі в дівочих обрядових вінках (вінцях) на свято Івана-Купайла та в весільному вінку нареченої. Різдвяні соломинки і сінинки додавали в подушки, притрушували постіль, піч, долівку хати... тощо.

Солома – це те, що залишається після жнив. Жнива дають дар хліба. Хліб – це життя. Останній сніп пшениці протягом року до наступних жнив перебував у хаті, а в якості берегового обрядового майстерно сплетеного „Дідуха” займав почесне місце в оселі під час різдвяного надвечір'я.

Але погляньмо пильніше на персоналій, які присутні в вечір Різдвяного Таїнства. Окрім Христа, Марії і Іосифа там є високі гості – іноземні царі (Три Королі - як іменує їх католицька традиція, три волхви – як іменує їх православна традиція, три МАГА – як фігурують вони в грецькому перекладі Святого письма (маги – володарі втаємниченого, прихованого від загалу знання) та звичайні пастухи (найбідніший прошарок суспільства, люди без даху над головою). Це має глибокий символічний зміст. Адже при такій події сторонніх і випадкових людей бути просто не могло.

Українська різдвяна традиція втілює і цей непростий момент. Так, на Святую Вечерю родина могла (або й зобов'язана була запросити випадкового подорожнього, оскільки ніхто в цей день не повинен „залишитись десь в дорозі”, „не в родині”, „не під кровом”...). Саме тому **за родинним святковим столом обов'язково ставилась ще одна тарілка „для Ісуса” і ще одна тарілка „для того, кого приведе в дім сам Господь”**. А привести в родинну оселю (родинну господу, господарство) „на Своє Різдво” він міг і „пастуха” і когось на кшталт „земного царя”. До речі, вважалось більш ніж щасливою прикметою, коли за родинним столом у Свят-Вечір опинявся випадковий неочікуваний гість, причому абсолютно байдуже було „хто це”, „якого статусу” і „в якому вигляді” - (загальновідоме „незваний гість гірше татарина” в цьому випадку не спрацьовувало). „Свято прийшло” – саме так потрактовувався прихід неочікуваного подорожнього в надвечір'я Різдва Христового. Адже сам Син Божий (той, хто має найбільше й найближче відношення до Бога, Божественного Світла, Любові, Життя) вирішує хто повинен бути біля нього в Його Різдво.

Різдво – це не день народження в світському розумінні, це саме Різдво, Народження тут і зараз. Духовний час не є лінійним (вчора, сьогодні, завтра, через тиждень...). Час ... він взагалі інший. Різдво – це Святий ЧАС. Тому й говориться – „прийшла Свята Година”, „Час Різдва”, „Святий Час”, „Святий вечір”... **Свято** – це, за українською мовленнєвою традицією, **святий день**. Це не день празднощів, веселощів і можливості не працювати. Це – саме СВЯТИЙ день. І цей день треба приСВЯЧУВАТИ, поСВЯЧУВАТИ святим, а не буденно-робочим і майновим справам.

Символом святого Йосифа-обручника є квітучий мигдалевий посох. І саме в якості цього символу він присутній за кожним Різдвяним столом у кожній родині. **«Соломинка з пелюстками вишні і мигдалевим горішком» або «розквітла вишнева гілочка»** (як посох Іосифа)- **саме ці речі біля «проскурки на полотнині в сіні» в українській Різдвяній традиції символізували присутність св. Йосифа (його батьківське покровительство) за родинним святковим столом.**

В цьому контексті варто нагадати, що саме вишня за українською традицією вважалась **«деревом життя», «святим деревом», «деревом Едему», «деревом Всевишнього»**. Все в вишнях – Всевишній. ...Вишневі садки – вічний символ українського села. «Розквітла як вишня навесні», **«розцвіла як вишня на Різдво»**, «червоніє як вишня»... - так в українському народі відзивалися про дівчину, яка була «вподоблена», «до вподоби», іншими словами просто всім подобалась. Рушники з молитовними орнаментами вивішували саме в вишневих садках. На вишневих гілках іноді розміщували й молитовні «солом'яні лялі». На вишневих полінах у «вишньому вогні» готували сакральні святкові страви. **Розквітла на Різдво вишнева гілочка символізувала відповідь Всевишнього на те молитовне прохання, яке було в неї вкладено.** А в давнину на свято «Катерини» 7-го грудня замість ялинки вносили саме вишневе деревце в діжці з землею і вважалось, що якщо воно розквітне на Різдво – то це знак благодаті Божої, яка буде в даній оселі і в даній родині цілий рік. Саме тому вишневі пелюстки були присутні в Різдвяне надвечір'я в оздобленні святкового столу і святкових страв.

Але головною стравою і оздобою свят-вечірнього столу був і залишається Хліб. В українській мовленнєвій традиції Хліб завжди називали святим і писали з великої літери.

Сама по собі *українська культура є хліборобською, «хлібовтіленною»*. Дуже багато табуйованих заборон стосувалось саме культури ставлення до хлібу:

- Хліб не можна було різати – тільки ламати (переломлення хлібу – пасхальний ритуал Христа).
- Хліб не можна було їсти з покритою головою – оскільки перед їжею Господньою. Перед Богом (а це і є Хліб) не можна приховати, прикрити життя (волосся – символ життя).
- Не можна було щодо Хлібу казати «несмачний» або «негарний» - якщо випічка не вдалась, то казали «хліб негарно спечено» і прикопували його під вишнею, або розміщували на вишневих гілках (вишня – сакральне дерево українців, «дерево життя»).
- Хлібом не можна було годувати (саме годувати) домашню худобу – це вважалось дуже низьким вчинком. Але невеликі окрайці сакральних Хлібів (різдвяних і пасхальних) з жменькою куті і каші в Різдвяні і Пасхальні свята давали й домашній худобі з молитовним проханням добробуту, росту, спокою, миру в господарстві тощо.
- Тісто для Хлібу не дозволялось місити в поганому настрої, під час гнітючої атмосфери, сторонній жінці... Хліб, особливо Різдвяний, Пасхальний та Весільний (оскільки вони втілювали символіку родючості, народження, родинності, подружнього щастя...) ніколи не дозволяли замішувати і випікати розлученій жінці (оскільки Христос – Хліб життя, а розлучення він заборонив в принципі). Хліб замішувала виключно господиня дому (або при допомозі старшої доньки) в повній тиші й молитовному настрої. Чоловіки Хліб не місили. Сам процес приготування Хлібу символічно ототожнювався з родючістю, процесом народження нового сонця... Та й сам Хліб випікався виключно у формі сонця.
- Ніколи не брали Хліб (особливо «преломлений», теплий тільки-но випечений, весільний, різдвяний чи пасхальний) у людини якій не довіряли. Неприємну людину до родинного Хлібу не підпускали в принципі. Ніколи. Як ніколи її не пускали в родинну оселю «під покрів-Ля» (*під родинний покрів Божий*).
- Пшенична паляниця у вигляді сонця – символ щастя й добробуту господи, гостинності (*зустрічали гостей «хлібом-сіллю»*), прихильності, ритуальний та обереговий знак. Хліб здавна вважався священною їжею (*ним неможливо отруїтись, навіть хлібна пліснява вважалась корисною...*), оскільки народ вірив, «*що Бог наділяє людину хлібом разом із долею*». Саме ці уявлення визначали й правила поведінки під час куштування паляниці – не дозволялось доїдати шматок хліба після іншої людини, бо «заберуться щастя і доля» (*але ця заборона не стосувалась весільного короваю, а навпаки – хто їсть (особливо якщо це відбулось випадково) з однієї тарілки кусень весільного короваю, той і «доля від Бога»*). Не дозволялось не доїсти хліб. Не дозволялось їсти за спиною іншого – «з'їси його силу». Не дозволялось залишати крихти на столі, а то й змітати їх додолу...
- Хліб, за українською духовною традицією, символ життя і єдності, йому поклонялись так само як Сонцю (в дохристиянські часи) і як Вічному Сонцю Правди (як називають Христа). Саме тому «при святому хлібі» не можна лаятись, домовлятись про

«хитрі справи», згадувати нечисту силу (в усіх варіантах звучання), вести пусті розмови, займатись зайвою метушнею тощо.

Найбільшим гріхом у давнину вважалося образити Матір, Землю і Хліб Святий і, відповідно, бути відлученим від роду свого (і не мати родинного благословення), позбавитись земельного наділу (не мати можливості сповідатись /в давнину сповідались святій землі/) і не мати можливості особисто вирощувати Хліб (отже бути позбавленим Божого заступництва). **Народна мудрість завжди стверджувала – «Стіл в родинній гостині (світлиці) – це долоні Всевишнього. Хліб на столі – це Дар Господній. І до цього дару ставитись треба відповідно».**

Хлібна магія пронизує усю палітру української духовної культури, усі нюанси сакральної-містичної обрядової традиції, увесь таємничий зміст законів української землі. «Традиція — це історія... Як було б самогубством, коли б народ відкидав свою історію, так само самогубством було б відкидання своїх рідних споконвічних... традицій» - писав свого часу Митрополит Іларіон /Огієнко/ (попри належність до православної духовної культури, ця людина з великою пошаною і пієтетом ставилась до духовної спадщини українців, досліджувала її і актуалізувала в своїх творах). В духовній палітрі національних культур український народ, як і інші етнонаціональні спільноти, має винятково багаті традиції святкування Святого вечора та Різдва. Переважна більшість із них сягають ще у сиву давнину і у своїй кореневій основі витворювалися ще задовго до того, як Русь-Україна прийняла християнство.

З давніх давен, у зимовий період, коли сонце переходило час зимового сонцестояння, а день починав збільшуватися наші пращури святкували веселе свято «Корочуна» (ніч скорочується), яке було в ті часи проявом віри людини в небесне заступництво, в перемогу світла, вічну зустріч дня і ночі, зими й весни... у щасливий майбутній рік, добрий врожай, здоров'я, добробут – народження і відродження всього, що дає єдиний Бог Род (родичі, родина, родинна оселя, родинні угіддя... - те, що дав Род. А що дав – те й найкраще, Роду краще знати кого і що треба людині дати). Наші пращури свято вірили, що у ці непрості грудневі й січневі дні народжується чудодійна духовна сила, що переливається у душі людей, у землю, воду, у рослини і тварини, тому так очікували й так радісно відзначали це свято. Спільно випікався великий коровай у формі сонця і на рушнику з молитовним орнаментом (а на рушниках /символ дороги/ на символічній мові вишивалась виключно молитва) піднімався гуртом на найвищій горі до сонця. Потім преломлювався і з «магією побажального слова» ділився між усією громадою (до «слова» взагалі раніше ставились дуже обережно, все вирішувалось «на слово»; словами, що називається, не кидались, оскільки свято вірили, що за кожне слово прийдеться відповідати перед тим, хто дав дар Слова – отже перед Богом).

Християнська культура наповнила і, певним чином, збагатила й розширила давні традиції новим духовним змістом, християнськими ідеалами і цінностями життя, шляху до Істини, ідеями правди, Божественної Любові, всепрощення, щедрості, гостинності й удосконалення. Двовір'я настільки увійшло в духовний світ і ментальність українського народу, дохристиянська й християнська культура настільки переплелись в народній і мовленнєвій традиції, що є сенс говорити про дуалізм духовної культури українців в принципі. Приймаючи християнську віру кожний народ «прочитав її на своїй мові», по-своєму «прочитали» її й українці. Двовір'я – це, певним чином, «почерк» народної

сакральної традиції. Зрозуміло і природньо, що з плином століть звичаї, обряди та їх потрактування зазнавали змін, але час не вплинув на їхню духовну й ціннісну основу, в якій виразно виявляються характерні риси ментальності українця: працьовитість, гостинність, образна уява, **антеїзм** (сакралізація землі), чесність, доброта, співучість, чистота мовленнєвої культури (окремої «лайливої мови» в українців ніколи не було), єдність і святість родини, шанування пам'яті покійних родичів. Всі ці риси втілює **українська традиція зустрічі Свят-Вечора — це спільна вечеря всього роду**. Навіть покійні родичі й ті, що зникли безвісти, — всі мають у цей вечір зустрітися разом, щоб «усім родом зустріти Святий Вечір Різдва Спасителя усіх і кожного».

До свята Різдва в Україні готувалися, ні багато ні мало, але ще з літа. Так, під час жнив перший, а в деяких місцевостях — останній сніп збіжжя (жита або пшениці) принципово залишали необмолоченим. Потім до нього додавали декілька стеблин з інших злаків і перев'язували одним, двома, а деколи і трьома перевеслами (або вовняною червоною нитку /найпотужніший символ божественного захисту/). Цей сніп втілював символіку Батьківського захисту усього роду. Власне цей сніп урочисто і вносився до хати в надвечір'я Різдва Христового. Називали його по-різному: «дідух», «дід», «корочун», «коляда» на Волині, «кріль»(король) на Холмщині, «зажин» на Чернігівщині, «баба» на Тернопільщині... (у будь-якому разі це була **символічна єдність чоловічого й жіночого начала**, тема народження і продовження роду). В деяких місцевостях витвори, що робились із соломи називали всіма версіями, які втілює слово «дідух», а «ненею», «мамою», «дружиною», «бабою» називали сіно (більш м'яке, пахуче й пухнасте), яке теж не менш урочисто вносилося до хати в цей вечір (нагадаємо, що сіно і солома були і на святковому столі, на яких клали проскурку на вишневих пелюстках, що символічно втілювало ясла новонародженого Ісуса).

З літа також заготовляли й спеціальні **«різдвяні дрова»** для приготування свят-вечірніх страв. Ці дрова обов'язково мали бути з найліпшого дерева. І береглись вони до Різдва не де не будь, а «на покуті за іконними образами» (червоний куток української оселі). Як мінімум, їх повинно було бути 12-ть полін, які запалювались виключно «живим», «кресальним» вогнем.

Загалом, приготування до свята Різдва охоплювало всі сторони життя української родини. Так, обов'язково до Різдвяної вечері господиня роду («дружина і мати») купувала **новий посуд** та заздалегідь дбала про **нове вбрання** для дітей і чоловіка. Навіть якщо сім'я була бідна – посуд і одяг повинні були бути нові за будь-яких обставин. Різдво зустрічали в чистій світлиці, зі світлим настроєм і в усьому новому. Прибирали й прикрашали до свят не тільки світлицю, а усю хату. Білили стелю і стіни, мастили глиною долівку, **розмальовували піч, а то й усю хату фантастичними квітами та пташками**. Про це яскраво свідчить історія петриківського розпису на Полтавщині. Ще у XVII ст. **стіни розмальовували давніми сакральними знаками**, які дотепер збереглися тільки на писанках (але зміст їхньої мови, за великим рахунком, забутий). Усю хату оздоблювали вишитими рушниками, в деяких місцевостях робили квіти з кольорового паперу (**мистецтво української різдвяної витинанки**) і наклеювали їх на стіни біля покуття (місце розташування ікон).

Окремої уваги заслуговує так звана **«солом'яна магія різдвяного павучка»**. Як відомо, павучок – це символ гарної новини і тому вбивати їх не можна. До Свят-Вечора

на Лемківщині і в деяких районах Львівщини виготовляли так званих «різдвяних павуків» з соломи і підвішували їх в хаті до сволюку. Майстрині виготовляли павуків також і з тонких дерев'яних прутиків, вишневих гілочок чи з дроту. У місцях з'єднання соломинок чіпляли витинанки, свічки або інші прикраси. Історію того, чому на Різдво в Україні виготовляють павука, оповідає давня народна легенда - *«Втікаючи від Іродових воїнів Марія з Йосифом та Немовлям сховались у печеру. Павук (найкращий майстер з ткацтва) миттєво заснував вхід до печери павутинням. Іродові воїни коли побачили таке густе сплетіння павутини, то подумали, що тут не тільки не могли зайти люди, а й комаха не здатна влетіти, і помчали далі. Таким чином, завдяки «маленькому ткалі» І Свята Родина була врятована»*. Саме за це «добродійство» павуків за українськими віруваннями не можна вбивати.

За кілька днів до Різдва чоловік і дружина «з молитвою на устах» виготовляли *«різдвяну свічку»*, яку качали з воску, який, як правило, отримували із власної пасіки. І ця воскова свічка була одним з основних елементів, без якого, в принципі, не могла обійтися Свята вечеря.

Пасічники наділяли медом усіх родичів, сусідів та добрих знайомих, «щоб усім було солодко» — як на свята, так і впродовж усього року. До речі, *глечика, у якому був мед, повертали назад господарю немитим із вкладеним у нього кусником різдвяної паляниці*. Продавати «мед до Різдвяного столу» не можна було – тільки дарувати. Пригощати... Вважалося, що чим більше пасічник на Вілію (Різдво) роздасть «за просто так» меду, тим більший буде прибуток у наступному році.

До Свят-вечора *«все своє повинно бути вдома, а все чуже – там, де взяли»*. Все повинно бути на своєму місці. Все, що було позичене, треба було повернути додому, але також і самому повернути позичене. Усі пересувні засоби (символ дороги) повинні були бути полагождені.

Різдвяні хліби, короваї, книші, паляниці, калачі, пиріжки, струдлі господиня роду також пекла заздалегідь, оскільки це була праця, яка забирала багато часу і не могла бути зроблена в останній день. Тоді ж пекли й скромне печиво, яке мало споживатися вже на Різдво. Окрім того, що мав бути наведений лад у господарстві й у хаті, приготовлено багато обрядових страв і вивчено колядки (різдвяні пісні), належало приготувати до такого великого свята і душу. Саме тому у родинях дотримувалися передріздвяного посту, що в народі має назву Пилипівка. *Напередодні Різдва українці обов'язково приступали до таїнства сповіді і приймали Святе Причастя*.

Але головна увага в Різдвяне надвечір'я надавалась Обрядовому Хлібу. Як вже зазначалось, український народ здавна був хліборобським, і тому хлібна магія у всіляких святкуваннях і обрядах відігравала більш ніж значну роль. Для святкування Свят-Вечора і Різдва випікалось дуже багато різновидів хліба. Це був і звичайний хліб, який споживали під час вечері, і *обрядовий Хліб, що мав лежати на столі на білому обрусі впродовж усіх різдвяних свят*. Різдвяний хліб мав різні назви (*корочун, крачун, крайчун, керечун, книш, калач, струця* і просто *хліб*) та форми, залежно від місцевості, де він випікався. Відповідно - з різного борошна. Міг бути прісним або скоромним. Скоромний хліб під час вечері не споживали, просто клали на стіл.

Без перебільшень, Хліб завжди відігравав у житті українського народу особливу роль. Усі події, що передували появі його на столі, були наповнені важкою працею,

очікуваннями та сподіваннями. **Хліб шанували величали, оспівували, ним благословляли на добру долю...** Раніше у спеціальний ритуальний хліб запікали різні предмети (безсмертник, чорнобривці, барвінок, гілку чи кісточку вишні, хустину, червону нитку, часник /давній оберіг від нечистої сили/ і таке інше), що мало приносити успіх та добре здоров'я, або оберігали від лихого. Згодом ці магічні дії втратили своє значення, але традиція випікання «особливого» Хліба і «особливим» способом і донині лишилась у різних регіонах виключно «своя».

Різдвяний хліб (будь-якої форми) був символом новонародженого Христа, і тому, при замішуванні тіста, до нього обов'язково додавали трішки свяченої води.

Посеред столу клали ще один обрядовий Хліб – **струцлю - плетінку, густо посипану маком (тема переплетіння долі, шляхів, родів і, відповідно, продовження життя)**. Цей Хліб називали ще по-іншому - «**кукелкою**». І вона мала лежати на святковому столі упродовж трьох днів. За переказами, «кукелки» символізують новонародженого Ісуса, сповитого в пелени. Візуально ці хлібини, прибрані в'язанкою сіна на постеленому вишитому рушнику, дійсно виглядають, у цій втаємниченій подібності до сповитої дитини, надзвичайно ніжно і тепло. Плетена «кукелка» упродовж всієї вечері нагадує усім присутнім про саму суть свята, про Того, кого іменують Хлібом Життя.

На Поділлі була своя сакральна традиція - випікали **три обрядові хліби**, які на Свят-Вечір клали на столі один поверх іншого. Нижній, прісний хліб пекли з житнього борошна (його називали «**Хазяїном**» або «**Святим Різдом**»), другий — з пшеничного борошна, більший за розміром і гарно прикрашений (іменувався «**Василь**»), і верхній — менший за розміром — також з пшеничного борошна («**Йордан**»). «Хазяїна» розрізали і їли на перший день Різдва, «Василя» — на Новий рік (*Новий рік за старим стилем – 14 січня є й днем Святого Василя*), а «Йордан» — на Водохреща.

Ще одним обрядовим Хлібом є **Святий Калач** (тема колообігу життя, часу...). На Тернопільщині його клали поверх двох житніх Хлібів. Калач був більш ніж особливим, бо складався з багатьох шишок, які скручувалися з пасочків тіста і щільно вкладалися у круглу форму. Випечений калач виглядав, як велика квітка. **Вважали, що сіно під обрусом символізує стаєнку, перший житній хліб — ясла, другий житній — колиску, калач — новонародженого Ісуса, свічка в калачі — зірку.** Всі хліби лежали недоторканими на столі три дні.

До свят-вечірнього столу пекли й так званих «**голубків**» (*символіка присутності Духа Святого*) — з прісного тіста. Ними обдаровували дітей та **колядників**.

На Черкащині є не менш цікава традиція - печуть прямокутний хліб, який має назву «**Господар**». Обов'язково на столі мали бути й пиріжки з різною начинкою — капустою, горохом, сливами, вишнями, маком тощо. Найстарша жінка в родині (бабуся) роздавали їх онукам, і кожен мав запам'ятати, з якою начинкою пиріжок. Вважалося, що коли дитина заблукає, загубиться ... то «варто лише згадати, з якою начинкою був пиріжок на Свят-Вечір, і Господь зразу допоможе пригадати дорогу».

В подільській землі є звичай на Святий вечір нести святу вечерю за покійних родичів. Саме для такого обряду пекли спеціальний калач, який мав назву «**помана**» (тема пам'яті, спомину...).

Але в будь-якому випадку головною й найурочистішою стравою усього Святого вечора є **КУТЯ (коливо)**. Ця обрядова каша з **цілих зерен пшениці** дійшла до нас із глибини віків, акумулюючи у собі чи не найбільше символики цього родинного свята. Кутя — страва поминальна. За давніми віруваннями наших предків, під час тризни належало їсти кашу з куті, тобто пшениці, политу медом і іменовану у давнину коливом. З прийняттям християнства кутя не лише не втратила свого значення, але й набула нового глибокого змісту. Прадавні символи: цілі зерна пшениці, власне кутя, мак та мед — стали символами не тільки єднання усього роду, минулих й суцільних поколінь, а й перемоги життя над смертю. Неподібнені зерна пшениці — життя, що проминає та відроджується, мак (*знак сну, сімені роду і смерті*) — душі померлих родичів, а мед (*джоли – божі комахи*) — давній символ християнства — стає символом доброї новини, яку приносить у світ Христос, об'єднуючи усіх і кожного у своїй Церкві (містичному тілі Христа на землі). В давнину жінка-господиня роду сама готувала пшеницю для куті з найдобрішого зерна. У дуже давні часи кутю принципово варили з необробленого зерна (як Бог створив).

Але був ще один Святий Хліб, ставлення до якого і духовна таїна символічного змісту якого заслуговує на окрему увагу. Так, обов'язково на святочному родинному столі мав бути **спеціальний (глибоко сакральний за змістом) обрядово-поминальний і одночасно свято-різдвяний хліб — КНИШ**. Це була кругла паляниця з малесеньким хлібенятком зверху - для душ померлих родичів (які, в Різдвяне надвечір'я знаходяться поряд з членами роду і зустрічають Першу Зорю). Цей Хліб мали право споживати тільки члени даної родини, сторонніх до КНИША не підпускали. *Це був дотик до Вічності, до таїни Вічного Життя - запрошені гості, випадкові гості... до цього Хліба торкатись не мали права. Цей Хліб – це історія роду, містичне тіло даної конкретної родини. Але навіть це глибоко татуйоване правило мало право на виключення – якщо книшем сам член родини пригощав гостя (або на свідоме прохання гостя «торкнутися книша» (скуштувати КНИШ – увійти в родину) – господар свідомо дозволяв це зробити), то це реально означало мовчазне і безвідмовне запрошення (чи погодження на прохання) стати членом роду, увійти в сім'ю. Малось на увазі, що члени родини, які відійшли у Вічність «тут і зараз», при Предвічному Немовляті дають благословення на дане прохання. Дають згоду із Вічності. Але це було занадто серйозно і, зазвичай, таких пропозицій не робили.* Інколи перед випіканням КНИШ прикрашали голівкою маку (макові зернятка – символ продовження роду й достатку) або позначали «родовою печаткою» - відтиском склянки зі змоченими в олії краями. На Поділлі **такий знак називали «душею»**. КНИШ подекуди начиняли спеціальним способом звареною гречаною кашею (*гречка – поминальне зерно*). В Підгір'ї такі **хліби-книші ще називали настільниками», «василіниками», «васильками», «щедраками»**. КНИШ символізували єдність поколінь роду і заступництво-опіку предків. Саме КНИШАМИ накривали (*символіка захисту, прикриття*) горщик з обрядовою кутею (ключова страва Свят-вечора), який несли на покуття до ікон, саме з цим Хлібом ходили на наступний день до батьків тощо. За великим рахунком, жодне свято (святий день) – чи то весілля, чи хрестини, чи храмові свята, чи власне Святий вечір – без нього не обходились. На

дев'ятинах чи сороковинах (та й в усі поминальні дні) КНИШ був обов'язковий. Пояснення просте – Книш є Хлібом жалобним, поминальним. Цей Хліб - символ вічної пам'яті та пошуку єдино-вірного шляху до коренів свого родоводу. І саме з дотику (буквального або візуального) до Книша в тиші різдвяного надвечір'я починалась спільна родинна молитва.

Так було ... майже завжди... На вишитих молитовним орнаментом рушниках стояли обрядові глибоко символічні різдвяні страви. В тиші Святого вечора сходила та, котру в цей час чекав увесь християнський світ – сходила Перша Зоря. Минало Святе надвечір'я ... в храмах починались Різдвяні літургії... приходило Різдво Христове.

І завжди був час подумати про сенс Його приходу на землю, про велич і глибину Його імені

Література:

1. *Боряк, О.О.* Україна: етнокультурна мозаїка . – К. : Либідь, 2006. – 328 с.
2. *Булашов Г. О.* Український народ. У своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях : космогонічні українські народні погляди та вірування. – К. : Довіра, 1992. – 413 с.
3. *Воропай, О.* Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. – К. Акціонерне т-во «Оберіг», 1993. – 589 с.
4. *Жайворонок В. В.* Слово в етнологічному контексті // Мовознавство. — 1996. — №1. — С. 7-14.
5. *Жайворонок В. В.* Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство. — 2001. — №5. — С. 48-63.
6. *Хрипко С.,* Етно-аксіологічна палітра традиційної української культури – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012 – 266 с.
7. *Хрипко С. А.* Постать і образ вдови в українській та біблійній традиції // Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова. Серія №7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: Зб. Наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – № 28 (41). – С. 7-25.
8. *Хрипко, Світлана Анатоліївна* (2018) *The valued focus of a widow and an orphan statuses and scale of protection in the old and new testament tradition* Схід аналітично-інформаційний журнал Філософські науки, 3 (155). С. 51-56
9. *Хрипко С.А.* «Духовно-релігійні вияви української ментальності». – Рукопис. – Дисертація на здобуття ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 - релігієзнавство. – Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, Київ, 2003
10. *Хрипко С., Яценко Г.* Аксіологія освіти в сфері комунікативної культури: ціннісні акценти, комунікативні тенденції, дистанційний формат. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011 – 270 с.
11. *Хрипко С.А.* Духовний спадок етнокультури українців: вірування, міфологічний образи, демонологія // Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова. Серія №7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: Зб. Наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. – № 36 (49). – С. 27-37.